

„Gentlemen of the press“
DANSKE JOURNALISTER I BRITISK
EKSIL 1940-1945

AF EMIL EIBY SEIDENFADEN

For nogle mennesker, kom 2. Verdenskrig i Europa til at udgøre et paradoks. En krig, der antændtes af nationalistiske og racistiske tanker, bragte nationaliteter tættere på hinanden og bidrog til en (gen) europæisering af det gamle kontinent, når soldater fra forskellige lande kæmpede side om side langt hjemmefra, og politiske eliter indbyrdes diskuterede genopbygning i efterkrigstiden i eksilmetropoler som London, Washington og Stockholm.¹ I denne artikel anvendes nogle af de mest skrivende eksileuropæere – nemlig journalister og udenrigskorrespondenter – som en linse, igennem hvilken vi kan undersøge, hvordan og i hvilken grad denne proces fandt sted i det danske eksilmiljø tilfælde.

Kender man til besættelsestiden 1940-1945, er det måske svært at se, hvordan denne udvikling for alvor skulle have gjort sig gældende for Danmark. Den danske samarbejdspolitik med Tyskland betød som bekendt, at der i Danmark blev afholdt formelt frie valg, og at de fleste danskere opfattede regeringen som legitim. Det syntes ikke oplagt at have en eksilregering i London. Da krigen sluttede, blev det en alliance mellem forskellige grene af modstandsbevægelsen på den ene side og „de gamle“ politikere på den anden, der ledte landet, indtil nye valg stort set genetablerede, hvad man i dag ville kalde „mainstream-partiernes“ dominerende rolle i dansk politik.²

Selvom Danmark altså ikke fik sin egen stemme blandt de strandede europæiske statsapparater i London, var den danske sag dog ikke af den grund glemt i Storbritannien. Der opstod en dansk „koloni“ i

¹ Se f.eks. Robert Gerwarth, Stephan Malinowski: „Europeanization through Violence“, i Martin Conway, Kiran Klaus Patel (red.): *Europeanization in the Twentieth Century*, Palgrave, Basingstoke 2010, s. 189-209.

² Claus Bundgaard Christensen, Joachim Lund, Niels Wium Olesen, Jacob Sørensens: *Danmark besat – krig og hverdag, 1940-1945*, Informations Forlag, 5. udg., København 2020. 1. Udg. 2005, s. 629.

den britiske hovedstad, og i foråret 1942 lykkedes det den konservative politiker John Christmas Møller at flygte fra Danmark og blive leder af den frie danske bevægelse i Storbritannien. I Danmark er historien om Christmas Møllers eksil relativt velkendt. Grundigt belyst er også briternes træning af udvalgte unge eksildanskere til Special Operations Executive (SOE), en organisation, der arbejdede på kanten af (og sommetider i konkurrence med) det britiske militære etablisement for at opbygge modstandsnetværk i besatte lande.³ Hvad der til gengæld er stort set uberørt i dansk historieforskning, er den nøglerolle journalister spillede i det danske eksilmiljø. En rolle der tydeliggør rammerne for og hovedudviklingerne i dette eksilmiljø, men også viser journalistens ambivalente potentiale under ekstraordinære omstændigheder og kaster nyt lys over forudsætningerne for dansk pressehistorie i efterkrigstiden. Eksiloplevelsen skubbede journalister ud i typer af arbejde, der var atypisk i deres felt, og sommetider endda stod i modsætning til deres værdier, såsom krigspropaganda, diplomati og efterretningsarbejde.

Journalister i eksil – nogle refleksioner og antagelser

For historikere indbefatter studiet af prominente udenrigskorrespondenter i eksil under 2. Verdenskrig en vis metodisk risiko. Journalisters professionelle selvbevidsthed og i den konkrete sammenhæng også skyldkomplekser (og hvad man i dag ville kalde *fear of missing out*) over at være afskåret fra Danmark under besættelsen kan have fået dem til at nære overdrevne forestillinger om deres egen betydning, som skinner igennem i efterfølgende beretninger. Dette fænomen kan historikeren komme til at reproducere. Hvis den selvbiografiske litteratur fra hovedpersonernes egne hænder har et fællestræk, er det en variant af en sådan selvopfattelse, hvor journalisternes retrospektivt omtalte sig selv som ydmyge og patriotiske medlemmer af de Frie danske og støtter af John Christmas Møller, med enkelte kritiske bemærkninger om sidstnævnte vævet ind. Det har været afgørende for dem i den nærmeste efterkrigstid at understrege, at de *deltog* i den danske modstandskamp udefra. Mindre afgørende var, hvilken rolle deres profession og evner spillede i dette. Med udgangspunkt i et mangeartet kildemateriale vil jeg argumentere for, at journalister fungerede som mæglere mellem britiske og uofficielle danske interesser i London, og at journalisternes mobilitet mellem eksilmiljøerne i København, Stockholm og Washington D.C. gav dem en rolle som forbindelsesofficerer, der

³ Knud J. V. Jespersen: *Med hjælp fra England – Special Operations Executive og den danske modstandskamp, I-II*, Odense Universitetsforlag, Odense 1999; Knud J. V. Jespersen: *No Small Achievement – Special Operations Executive and the Danish Resistance*, University of Southern Denmark, Odense 2002.

Fig. 1: London City med St. Paul's Cathedral i baggrunden under de tyske luftbombardementer 1940-41 (Blitzen). Foto: Wikipedia Commons.

har været vigtig for både SOE og andre britiske og amerikanske aktører.⁴ Denne mobilitet, den internationale atmosfære og det at journalisterne i en vis udstrækning blev indviet i hemmeligheder og efterretningsarbejde, har utvivlsomt skabt en følelse af at have deltaget i noget unikt, og denne følelse har de taget med videre i deres karriere efter krigen.

Mange af de danske eksiljournalister i London fortsatte deres karriere efter krigen som chefredaktører og andre former for ledende journalister eller som ansatte i udenrigstjenesten – det sidste indikerer, at krigsårene for dem havde fungeret som en slags træningslejr i diplomati, en baggrund flere af dem valgte at bygge videre på. I en nekrolog for Emil Blytgen-Petersen, der senere blev Danmarks ambassadør i Australien, hed det, at han „tilhørte den kreds af journalister, der på baggrund af deres indsats under A[n]den Verdenskrig fik mulighed for en karriere i udenrigstjenesten. En ‘gentleman of the press’, der

⁴ Rasmus Mariager: „Sten de Hemmer Gudme“, i Hans Kirchhoff, Aage Trommer, John T. Lauridsen (red.): *Gads Leksikon – Hvem var hvem 1940-1945*, Gads Forlag, København 2005, s. 121.

blev en god diplomat“.⁵ Fra besættelseserindringer og forskning kendes udtrykket „privat“ udenrigspolitik, om „de kompetenceløses udenrigspolitik“, der opstod i eksilmiljøerne som konsekvens af det udenlandske diplomatis handlingslammelse under samarbejdspolitikken, særligt om Ebbe Muncks aktiviteter i Stockholm, som i denne artikel vil blive tænkt sammen med et bredere billede af journalisters rolle i de danske eksilmiljøer.⁶

Journalisterne er altså interessante indgange til fortællingen om den frie danske bevægelse på mindst to måder: For det første, fordi de fungerede som diplomatiske aktører i London både for det „frie Danmark“ i arbejdet med at konsolidere det danske Raads magtposition og udglatte dets interne stridigheder, men også for Storbritannien som efterretningsagenter og rådgivere. For det andet fordi de vendte hjem til høje stillinger i Danmark med en, for journalister, ny type erfaring som antageligvis har næret og formet deres forestillinger om udenrigsjournalistikkens rolle og betydning i samfundet.⁷

Denne artikel omhandler de ca. 20 danske journalister, som tjente danske og britiske aktører i Storbritannien 1940-1945, med et sideblik på deres kolleger i eksilmiljøet i Stockholm. Ambitionen er todelt: På den ene side at analysere, hvordan den specielle situation, eksilet udgjorde, samt den udvikling, Danmarks forhold til de allierede undergik under krigen, stillede skiftende krav til disse journalister. På den anden side for første gang bredt at opridse det danske eksilmiljø i Londons historie (gående ud over det, der direkte vedrørte modstandsbevægelsen, hvad der er godt belyst i forskningen allerede), et mål journalisterne tjener som metodiske navigationspunkter, fordi de var til stede i stort set alle de vigtigste institutioner, de Frie danskere kom i berøring med: det danske Raad, BBC, PID, PWE og SOE – disse vender vi tilbage til. De styrende tematikker, artiklen tager under behandling, er derfor særligt udenrigsjournalistik, krigspropaganda og uformelt diplomati, stort set i den rækkefølge som en refleksion af de faser, journalisternes rolle gennemløb under krigen.

Hvad ved vi allerede fra forskningen om det danske eksilmiljø 1940-1945 og om journalisternes rolle i det? Den omfattende danske besættelseslitteratur har kredset om den væbnede modstandskamps udvik-

⁵ „Emil Blytgen-Petersen død“, *Berlingske Tidende*, 28. september 1989.

⁶ F. eks. Jørgen Hæstrup: *Hemmelig Alliance*, I, København 1959, s. 185; Ebbe Munck: *Døren til den frie verden – erindringer, 1939-45*, København 1967, 97.

⁷ Terkel Terkelsen blev chefredaktør for *Berlingske Tidende*, Sven Tillge-Rasmussen fik samme position på *Politiken*, Sten Gudme redigerede sammen med Erik Seidenfaden det udenrigspolitiske tidsskrift *Fremtiden* og indtog høje stillinger på både *Information* og *Ekstra-Bladet*. Emil Blytgen-Pedersen, Harry Agerbak og flere andre blev topdiplomater.

ling og effekt, kontakten mellem SOE og danske efterretningsofficerer samt hvorvidt samarbejdspolitikken skulle forstås som en opportunistmepræget kollaboration eller tilpasning sideløbende med hemmelig facilitering af modstand. Her har eksilmiljøet i Storbritannien aldrig været i fokus.⁸ Snarere har det optrådt glimtvis som mellem-scener – hemmelige træningslejre, hektiske møder i krigens slutfase mellem ledende figurer som Henrik Kauffmann, Edouard Reventlow, Ebbe Munck og Christmas Møller – i et dansk hoveddrama. Forskning i britiske regeringsinstitutioners relationer til modstandsbevægelsen udgør derimod som sagt et solidt hjørne. Her fokuseres mest på militære overvejelser i SOE og territorialkampe med det britiske udenrigsministerium (Foreign Office) og efterretningsorganer som SIS samt på konsekvenserne af britiske strategier og beslutninger i Danmark.⁹ Der er også kommet forskning om de danske sømænd, der endte som krigssejlere i den engelske flåde, og om den mindre gruppe eksildanskere, der sluttede sig til den britiske hær som frivillige. Endelig har flere eksildanskere selv skrevet om deres tid i Storbritannien. Der findes selvbiografier og enkelte biografier af de mest kendte eksilpersonligheder, som giver et udmærket billede af selvopfattelsen i efterkrigstiden blandt sådanne danskere, der jo havde observeret besættelsen af Danmark udefra.¹⁰ Bo Lidegaards studier af Henrik Kauffmanns aktivistiske initiativ som „fri“ ambassadør i USA belyser det handlerum en kreativ diplomat kortvarigt kunne opnå i en så speciel situation som

⁸ For en koncis gennemgang af besættelseshistoriografien frem til årtusindeskiftet, se f.eks. Bo Lidegaard: *Kampen om Danmark 1933-1945*, Gyldendal, København 2018, s. 578-594.

⁹ Hæstrup: *Kontakt med England*, København 1960; Frank Esmann: *Da fornuften sejrede – det britiske udenrigsministeriums politik over for Danmark under 2. Verdenskrig*, 1972, e-bogsudgave 2019; Knud J.V. Jespersen: *No Small Achievement*.

¹⁰ Kirchhoff, Trommer & Lauridsen (red.): *Gads Leksikon – Hvem var hvem 1940-1945*; Emil Blytgen-Petersen: *Frie danske i London*, København 1977; Terkel M. Terkelsen: *Fra paalidelig kilde – erindringer*, Gyldendal, Viborg 1977; Terkelsen: *Særmelding fra London*, København 1971; Erling Bjøl: *Set i bakspejlet – erindringer fra 30'erne, 40'erne og 50'erne*, Politikens Forlag, København 1993; Robert Jørgensen: *London kalder*, København 1945; Ole Kiilerich: *Ubetalelige Danmark – Journalisten og alle de andre*, Odense 1985; Leif Gundel: *Her er London – kommentarer i den engelske radio sat i ramme af Leif Gundel*, København 1945; Bo Lidegaard: *Uden mandat – en biografi om Henrik Kauffmann*, Gyldendal, København 2020; Munck: *Døren til den frie verden*; Janni Andreassen: *At vise flaget*, Høst & Søn, København 2007; Wilhelm Christmas-Møller: *Christmas, I-II*, Gyldendal, København 1993; Mette Møller: *John Christmas Møller – politik forud for alt*, 2019; Gunnar Næsselund-Hansen m.fl.: *Danmarks Ansigt*, København 1946; Sten Gudme: „De danske i England“ i Johannes Brøndsted m. fl.: *De fem lange år – Danmark under besættelsen 1940-1945*. III, København 1947, s. 1457-1475.

den danske, men behandler kun forbigående de europæiske eksilmiljøer.

Ingen forskning kortlægger systematisk journalisters rolle i de danske eksilmiljøer. Gennemgående i hovedværkernes omtale af journalister er en hædring af enkeltindviders koordinerende indsats i den væbnede modstandskamp og i den „private udenrigspolitik“. Her er journalister fremstillet (mest i sidebemærkninger) som aktører, der sommetider påtog sig at udfylde den diplomatiske funktion, som et lammet dansk diplomati – særligt i Sverige og Storbritannien – ikke ville påtage sig. Nøglefigurer som Ebbe Munck i Stockholm er skrevet ind i modstandskampens oprindelsesmyte som „systemloyale“ modstandspionerer; et stabiliserende og vejledende lag over for de antiparlamentariske kræfter, der fyldte så meget i modstandsgrupperne „på gaden“ i Danmark. For det britiske eksilmiljøes vedkommende findes et enkelt britisk nøgleværk, nemlig Jeremy Bennetts fremragende, men ældre bog fra 1966 om de danske BBC-journalisters udsendelser, et vigtigt første spadestik, der dog mest koncentrerer sig om BBC-miljøet og i modsætning til nærværende artikel går i dybden med en indholdsanalyse af deres udsendelser.¹¹

Artiklen her anlægger en bredere perspektiv ved at behandle journalisterne som *gruppe*. Hermed menes ikke som uniform gruppe, der arbejdede for det samme mål, men som en, der var fælles om at være stillet i en situation hvor de skulle forlige deres journalistiske virke med den undtagelsessituation krigen, besættelsen og eksilet skabte.

Hermed peger den også frem mod spørgsmålet om eksilelites betydning efter eksilet er ovre: I den internationale forskning i eksilmiljøer og deres virkningshistorie har Martin Conway argumenteret for, at hjemvendte politikere fra eksilregeringerne i London generelt ikke fik den politiske indflydelse og anerkendelse i efterkrigstiden, de selv mente sig fortjent til.¹² Et underliggende spørgsmål, som artiklen peger frem mod (men ikke kan svare på her), er: Hvordan forholdt det sig med journalister og medieeliter i denne henseende?¹³

¹¹ Jeremy Bennett: *British Broadcasting and the Danish Resistance Movement, 1940-1945 – A Study of Wartime Broadcasts of the BBC Danish Service*, CUP, Cambridge 1966.

¹² Martin Conway: „Legacies of Exile: The Exile Governments in London during the Second World War and the Politics of Post-War Europe“ i Martin Conway, José Gotovitch, (red.), *Europe in Exile. European Exile Communities in Britain, 1940-1945*, Berghahn Books, Oxford 2001, s. 255.

¹³ Parallel forskning fra Norge antyder, at den journalistiske efterkrigstids-elite dér i nogen grad voksede ud af miljøet af journalister der arbejdede i og omkring den norske eksilregering. Se Rolf Werenskjold, J. F. Hovden: „The Cold War Reporters: The Norwegian Foreign-News Journalists and Foreign-News

Historikeren Jessica Reinisch definerer den transnationale undersøgelse som for eksempel et „portrayal of diasporas and the movements of people, ideas and goods across borders“.14 Der er ikke blot tale om en undersøgelse af en gruppe danskeres aktiviteter under verdenskrigen, men også et springbræt til at forstå, hvilke erfaringer denne gruppe, hvoraf mange fik indflydelsesrige positioner i det danske samfund, tog med hjem til Danmark og brugte til at legitimere nye udenrigspolitiske synspunkter i efterkrigstiden. Patricia Clavin understreger, at det transnationale „is first and foremost about people, the social space they inhabit, the network they form and the ideas they exchange“. Omvendt knytter Clavin det transnationale rum eksplicit sammen med internationale organisationer og institutioner.15 De danske eksiljournalister var ikke dybt integreret i internationale organisationer – deres vigtigste platforme var danske eller britiske medier og regeringsorganer, men omvendt, som vi skal se, repræsenterede de heller ikke hverken den siddende danske regering eller (entydigt) de Frie danskes interesser, men var i perioder i britisk tjeneste, og de arbejdede selvstændigt for at knytte kulturelle og politiske forbindelseslinjer mellem et kommende (efterkrigstids)Danmark og omverdenen.

Det er med udgangspunkt i disse overvejelser, at artiklen her undersøger journalisternes praksisser som diplomater, efterretningsagenter og propagandister, samt vilkårene, under hvilke de fandt sted, for på et højere niveau at kunne belyse krydsfeltet mellem uformelt diplomati, krigspropaganda og journalistik under 2. Verdenskrig. Udover sekundærlitteratur, bygger studiet på private papirer fra dem, der har efterladt sådanne (det gælder 7 ud af ca. 25 journalister i det britiske og svenske eksilmiljø), og fra Dansk Pressetjeneste i Stockholm og det danske Raad i Londons papirer, alt sammen i Rigsarkivet i København. Dertil kommer materiale fra britiske SOE og Foreign Office, begge i British National Archives. Sidst skal nævnes en mindre mængde materiale fra andre danske arkiver og i privateje, sekundærlitteratur fra efterkrigstiden og endelig en håndfuld korte interviews med Erling Bjøl, der selv tilhørte journalistmiljøet i London 1944-1945 og i Stockholm før da.16

Correspondents 1945-1995“ i H. G. Bastiansen m. fl. (red.) *Media and the Cold War in the 1980s. Between Star Wars and Glasnost*, Palgrave Macmillan, London 2019, s. 195

14 Jessica Reinisch, „Introduction: Agents of Internationalism“, *Contemporary European History (Special issue: Agents of Internationalism)*, bd. 25, nr. 2, 2016.

15 Patricia Clavin, „Defining Transnationalism“, *Contemporary European History*, Bd. 14. Nr. 4, 2005, s. 422.

16 Jeg har privat adgang til efterladte papirer (det meste er indleveret til Rigsarkivet) fra min farfar Erik Seidenfaden (1910-1990). Seidenfaden var centralt

Strandede korrespondenter og frie danskere, 1940

I det følgende afsnit analyseres den frie danske bevægelses handlerum med udgangspunkt i nogle generelle betragtninger om det danske eksilmiljø i Storbritannien og de danske og britiske institutioner, dets medlemmer navigerede imellem.

Baggrunden for den danske samarbejdspolitik med den tyske besættelsesmagt er grundigt analyseret og vil ikke blive det i dybden her. Der er enighed om, at der var tale om en forståelse med Tyskland, som sikrede Danmark en tilsyneladende uafhængig fortsættelse af sit politiske liv – det, der i litteraturen er blevet kaldt en „suverænitetst fiktion“ – frem til efteråret 1943 og i en vis forstand videre frem til befrielsen i maj 1945. Ordningen blev en mulighed på grund af en unik kombination af den nazistiske ideologis favorisering af nordiske folkeslag, tyske strategiske overvejelser, Danmarks militære forudsætninger og danske regeringers beslutninger – både før 1940 og i tiden op til besættelsen.¹⁷

Blandt danskere, der i 1940 var bosat i Storbritannien, fremstod samarbejdspolitikken for nogle som en ydmygelse og blev af andre mødt med forståelse. Vigtigere er i første omgang, at den gav anledning til en del praktiske problemer. De, der var danskfødte, men havde fået britisk statsborgerskab, havde det nemmest, selvom også de mærkede konsekvenserne af besættelsen ved blandt andet at være afskåret fra venner og slægtninge i Danmark. Værre var det for dem, der var midlertidigt bosat på de britiske øer og fik deres løn fra Danmark. Det omfattede de store danske dagblades udsendte korrespondenter i London, som fra den ene dag til den anden mistede størstedelen af deres indkomst (om end flere også skrev for den engelske presse) og stod afskåret fra deres primære læserskare. Oveni dette mødtes de af mistænksomhed fra det britiske samfund, både myndigheder og befolkning. Det var eksildanskernes oplevelse, at den britiske befolkning, der i forårsmånederne 1940 kunne se deres store franske allierede i Europa kollapse og senere kun lige akkurat formåede at evakuere deres egne styrker fra Nordfrankrig, var venligt stemt over for ideen om deres historiske danske handelspartnere, men ved krigens begyndelse ikke så med venlige øjne på et land, der overgav sig næsten uden kamp.

Heldigvis kunne andre skandinaver være solidariske. Emil Blytgen-Petersen (herefter: Blytgen) fra *Nationaltidende* blev af en svensk kollega, han mødte i den Danske Klub i Knightsbridge, tippet om en stil-

placeret journalist i det danske eksilmiljø i Stockholm, 1943-1945 og var en nær forbindelse til flere nøgleaktører i London.

¹⁷ Bundgaard Christensen m.fl.: *Danmark besat*, f. eks. s. 100.

ling som aflytter (*monitor*) af dansk radio for Reuters. Kort efter fik Blytgen en aftale i hus som assisterende korrespondent for et større svensk dagblad, hvad der fremstod som en attraktiv mulighed, da Sveriges fortsatte neutralitet sikrede tålelige vilkår og en stabil indtægt.¹⁸ Fire andre danske korrespondenter, Terkel M. Terkelsen og Sven Ebbesen fra *Berlingske Tidende* og Sven Tillge-Rasmussen (herefter: Tillge) og Jens Gielstrup fra *Politiken* fandt lignende løsninger.¹⁹ Faktisk var det i sidste ende kun Gielstrup, Tillges unge assistent, der var nødt til at tage et manuelt job som landarbejder på en engelsk *farm* i foråret og sommeren 1940.²⁰ Imens begyndte Terkelsen, Blytgen og Tillge at udfylde flere og flere funktioner i det danske eksilmiljø, der var ved at udvikle sig til en bevægelse for „frie danske“.

I årene op til krigsudbruddet var London en attraktiv post for sådanne danskere. Større bladets korrespondenter i denne en af tidens vigtigste metropoler fik typisk et skrivebord stillet til rådighed i Senate House, det britiske informationsministeriums hovedkvarter, tæt på BBC i Bush House på „the Strand“ og på den legendariske avisgade Fleet Street. Dette område i det centrale London udgjorde et kosmopolitisk mekka for danskerne og andre journalister fra hele verden på jagt efter historier, samarbejdspartnere og kilder. I løbet af 1939-1941 blev London vært for otte regulære eksilregeringer (Belgien, Grækenland, Holland, Jugoslavien, Luxembourg, Norge, Polen, Tjekkoslovakiet) og flere „frie bevægelser“, inklusive de velkendte „frie franske“.²¹

Allerede før besættelsen af Danmark og krigsudbruddet i 1939 havde Londonkorrespondenternes position i dette nyhedscentrum vænnet dem til følelsen af undtagelsestilstand, der dominerede Europa. Alle danske udenrigsjournalister kendte til den selvcensur, aviserne praktiserede under pres fra myndighederne.²² Når en korrespondent sendte en nyhed eller nyhedsanalyse hjem, som han selv (i London

¹⁸ Emil Blytgen-Petersen: „Selvbiografi, 1982 (?) mm.“, 1982, P7, Emil Blytgen-Petersen privatarkiv (BP), Rigsarkivet (RA), s. 34-35.

¹⁹ Terkelsen: *Fra Paalidelig kilde*, s. 46-47; Terkelsen: *Særmelding*, s. 125.

²⁰ Martin Sundstrøm: *Man skal dø ung – historien om forfatteren og spitfire-piloten Jens Gielstrups korte og intense liv*, Informations Forlag, København 2012.

²¹ Blytgen-Petersen: „Selvbiografi“, s. 33; Terkelsen: *Særmelding*, s. 21; Sundstrøm: *Man skal dø*, s. 115. Se f.eks. Conway, Gotovitch, (red.): *Europe in Exile*; Pavol Jacubec: „Together and Alone in Allied London: Czechoslovak, Norwegian and Polish Governments in Exile, 1940-1945“, *The International History Review*, 2019, s. 465; Vít Smetana, Kathleen Geaney: *Exile in London. The Experience of Czechoslovakia and the other Occupied Nations, 1939-1945*, Karolinum Press, Prag 2018.

²² Rasmus Kreth: *Pilestræde under pres: de Berlingske blade 1933-1945*, Gyldendal, København 1998.

var der for Danmarks vedkommende kun mandlige korrespondenter i 1940) betragtede som troværdig, baseret på velrenommerede internationale nyhedsbureauer, endte han ofte i konflikt med redaktører eller redaktionssekretærer om bestemte formuleringer eller oplysninger. Blev det vurderet, at Tyskland kunne opfatte stoffet som udtryk for en fjendtlig indstilling, måtte man omformulere eller udelade. I december 1938 skrev Merete Bonnesen, udenrigsjournalist på *Politiken* i København, til sin ven Tillge i London:

Kortest sagt – der er egentlig ikke længere Spor ved at være Journalist, da man ikke kan rose de Ting, dette Blad engang syntes om og ikke kritisere noget af det, som var det imod, hvormed jeg ikke mener Tyskland jeg jo i alt fald ikke behøver skrive om hver Dag, men tusinde andre Ting, som hænger sammen med det. – Reaktionen over hele Linien. Hvordan har du det for resten med dine Telegrammer? Hvad maa du og hvad maa du ikke?²³

Med besættelsen i april 1940 kappedes journalisternes bånd til hjemlandet, og dette hjemland erstattedes af en løs gruppering, ofte kaldet „kolonien“, af fastboende forretningsfolk, midlertidigt strandede sømænd, akademikere og journalister. Man mødtes i den førømtalte Danske Klub og i det mere formelle Anglo-Danish Society, hvis præsident Ferdinand Krøyer-Kielberg var en anerkendt entreprenør.

Selvom alle i miljøet kunne blive enige om at støtte Danmarks frihed, var der uenighed om, hvad præcis denne støtte indebar. I modsætning til sin kollega i Washington D.C., Henrik Kauffmann, var den danske gesandt (ambassadør) i London, grev Edouard Reventlow, helt frem til 1942 loyal over for den danske samarbejdsregering og frarådede danskere at melde sig til den britiske hær. Selvom briterne accepterede denne diplomatiske position, skulle den blandt mange eksildanskere give anledning til frustration og splittelse i den tidligste fase af krigen.²⁴

Alle aktiviteter for udeboende danskere, der i begyndelsen simpelt hen blev opfattet som „enemy aliens“, foregik på briternes præmisser. En stor gruppe af London-danskerne anmodede i juli 1940 Foreign Office (FO) om dets accept af dannelsen af en komite af „frie danske“. FO godkendte idéen med det forbehold, at komiteen ikke måtte have karakter af en eksilregering, der kunne udfordre den siddende danske regerings legitimitet. Briternes ræsonnement var ganske givet, at en

²³ Merete Bonnesen til Sven Tillge-Rasmussen, 2. December 1938, P17 Sven Tillge-Rasmussen privatarkiv RA, (TR-RA herefter), s. 3.

²⁴ Gudme: „De danske i England“, s. 1457.

sådan udfordring ville skabe unødigt uro i en operationszone, man for øjeblikket ikke havde resurser til at gribe ind i.²⁵

Således opstod Det danske Raad (Rådet) i september 1940. Rådet repræsenterede en forening af frie danskere i Storbritannien og Nordirland, der støttede den britiske kamp mod Tyskland og virkede for Danmarks befrielse. Foreningens medlemmer valgte Rådets 30-40 delegerede, og Rådet havde forbindelseslinjer til den danske kirke i London, til Anglo-Danish Society og til en række danske velgørenhedsorganisationer i Storbritannien.²⁶ Selvom de Frie danske var et lille og isoleret eksilmiljø, som indtil John Christmas Møllers ankomst i 1942 ikke havde en politisk lederfigur fra Danmark, skal man passe på med at overdrive danskernes usammenlignelighed med de andre eksilmiljøer i London. Med mulig undtagelse af Norge, der med konge og regering i London nød en stærk opbakning i hjemmebefolkningen, døjede alle eksilregeringer med legitimitetskriser i forskellig grad, og som Martin Conway har argumenteret for, er forestillingen om, at mange europæiske landes efterkrigstidspolitik blev planlagt i eksil og domineret af tidligere eksilpolitikere, stærkt overdrevet: Eksiloplevelsen var en isolerende og klaustrofobisk oplevelse for mange af de politikere og andre aktører, og nogle kom aldrig over det.²⁷

Journalister, og i særdeleshed udenrigskorrespondenter, var på mange måder blandt de bedst egnede til det arbejde, der kunne lade sig gøre i eksil, og i gruppen af initiativtagere til Rådet var der da også to af dem: førnævnte Blytgen og Robert Jørgensen.²⁸ Da Rådet ikke havde nogen stærk politisk legitimitet, blev dets vigtigste eksistensberettigelse at „forklare og forsvare“ den danske samarbejdspolitik og den danske situation over for en skeptisk britisk offentlighed.²⁹

Som Jørgen Hæstrup og senere Knud J.V. Jespersen har belyst, var britisk politik over for samarbejdspolitikken og modstandsbevægelsen hverken statisk eller entydig, men udviklede sig under krigen i en territorialkamp mellem forskellige britiske institutioner. For den britiske offentligheds vedkommende kan man trygt antage, at mange indledningsvis var kritisk indstillet over for det defaitistiske Danmark.³⁰ Blandt myndighederne var der ambivalens at spore. I begyndelsen af krigen var den britiske politik en forsigtig opmuntring til modstand i Danmark, men uden et ønske om at afslutte selve samarbejdspolitik-

²⁵ Gudme: „De danske I England“, s. 1459.

²⁶ Blytgen-Petersen: *Frie Danske*, s. 61.

²⁷ Conway: „Legacies of Exile“, 255-274.

²⁸ Blytgen-Petersen: *Frie Danske*, s. 62.

²⁹ Gudme: „De danske i England“, s. 1460.

³⁰ Bennett: *British Broadcasting*, s. 10.

ken og skabe en situation, man ikke kunne kontrollere. Fra 1942 anså SOE og det militære etablissement, opmuntret af et netværk af danske efterretningsofficerer, et roligt Danmark uden for stærk tysk tilstedeværelse som det bedste grundlag for at opbygge en undergrundsorganisation, der kunne give effektiv støtte til militære operationer senere hen. Det var først fra 1943, efter Augustoprøret og samlingsregeringens fald, at alle britiske institutioner entydigt bakkede op om væbnet modstand i Danmark.³¹ På operativt niveau planlagde og diskuterede man strategien i en tværministeriel samarbejdskomite, *Inter-Departmental Danish Committee*, som FO havde taget initiativ til i 1940. Her mødtes repræsentanter for FO, informationsministeriet, SOE og forskellige propaganda- og efterretningstjenester én gang om måneden i perioden 1940-1943 for at diskutere politikken over for Danmark – samt muligheder og problemer i det danske eksilmiljø.³² Selvom komiteen fungerede nogenlunde, var dens arbejde præget af interne spændinger. I SOE ønskede man krigen intensiveret igennem sabotage og væbnet kamp i Danmark, mens man i FO og den med SOE konkurrerende efterretningstjeneste SIS (det senere MI6) forsøgte at planlægge ud fra et længere perspektiv og prioriterede et stabilt Danmark. Komiteen havde både officielle og hemmelige forbindelseslinjer til danskerne i BBC og i Det danske Raad, og det var for eksempel dens medlemmer, der i november 1940 imødekom Rådets ansøgning om økonomisk støtte til at udgive en dansk avis i Storbritannien, *Frit Danmark*.³³ Vi vender senere tilbage til komiteén og dens arbejde.

Udover Rådet var BBC en central platform for eksilddanskerne. 9. april 1940 havde Tillge via bekendte i informationsministeriet fået tilladelse til at indtale en fem-minutters solidaritetserklæring fra Storbritannien til Danmark.³⁴ De danske udsendelser sendtes fra da af permanent, men blev i første omgang styret af briter. En tidligere britisk attaché i København, Ronald Turnbull, ledte arbejdet, mens en tidligere udenrigskorrespondent, Thomas Barman, fik øget sendetiden.³⁵ På længere sigt foretrak briterne en britisk statsborger med dansk baggrund til at styre udsendelserne og udpegede Robert Jørgensen, der

³¹ Bennett: *British Broadcasting*; Knud J.V. Jespersen: *Med hjælp fra England – Det lange tilløb, 1940-1943*, s. 350; Esmann: *Da fornuften sejrede*; Kirchhoff, m. fl.: *Gads Leksikon – Hvem var Hvem*, s. 71.

³² Knud J.V. Jespersen: *No Small Achievement*, s. 103.

³³ „Meeting agenda for meeting at Interdepartmental Danish Committee“, 15 November 1940, HS-2 27, (Special Operations Executive's arkiv), British National Archives (BNA), s. 1.

³⁴ Bennett: *British Broadcasting*, s. 21.

³⁵ Terkelsen: *Særmelding*, s. 23. Barman: *Diplomatic Correspondent*, s. 107

faktisk var reklamemand, men netop havde meldt sig frivilligt som presseofficer til det britiske felttog i Norge.³⁶

Jørgensens første medarbejderstab bar præg af det smalle rekrutteringsgrundlag blandt det danske eksilmiljø i London. Der var ægteparret Paul og Ragna Palmér, hvoraf førstnævnte ledte sit eget lille skandinaviske nyhedsbureau, og sidstnævnte tidligere havde været sekretær for Blytgen fra *Berlingske*. Der var også Ole Mouritzen, Jørgen Edsberg og Leif Gundel. Gundel skulle blive en af de mest aktive speakere. Han havde arbejdet i en dansk industrivirksomhed i England og var aktiv kommunist.³⁷ Jørgensen vurderede hurtigt, at de store danske blades faste korrespondenter ville kunne styrke udsendelsernes prestige, også selvom de ikke var uddannede radiospeakere. Han fik derfor snart tilknyttet de tre skribenter, vi allerede har stiftet bekendtskab med, Terkelsen, Tillge og Blytgen, som faste kommentatorer.

Som det ses, placerede journalisternes profession dem centralt i det danske eksilmiljø i London, fordi kommunikation og *public relations* i første omgang var den danske bevægelses vigtigste opgave. Samtidig ses det, hvordan journalisterne var nødt til at agere inden for rammerne af et mistænksomt britisk bureaukrati: Det var briterne, der besluttede vilkår og rammer for dansk-britiske forbindelser og britisk politik over for Danmark, og de foretrak indledningsvis, at danskere i nøglepositioner havde tætte forbindelser til Storbritannien.

I britisk tjeneste, 1941-1942

I det følgende afsnit vil der blive argumenteret for, at journalisternes rolle i eksilmiljøet forandredes og drastisk øgedes i betydning fra begyndelsen af 1941, da en „privilegeret gruppe“, bestående af de tidligere udenrigskorrespondenter med senere forstærkning hjemmefra, blev udvalgt af Foreign Office og Political Warfare Executive til at bistå briterne med propaganda- og efterretningsopgaver. Udvælgelsen skete formentlig først og fremmest på baggrund af evner og erfaring, men kom praktisk i stand gennem personlige kontakter mellem briter, der tidligere havde været i Danmark som korrespondenter eller presseattachéer og trak på deres professionelle og personlige netværk fra den tid. Arbejdet medvirkede til at positionere journalisterne som forbindelsesofficerer mellem det danske eksilmiljø og forskellige britiske myndigheder i og omkring FO, PWE og BBC.

³⁶ Jørgensen: *London kalder*, s. 16-18.

³⁷ Ukendt: „Leif Gundel er død“, *Land & Folk*, 26 January 1966; Ukendt: „Journalist Paul Palmér“, *Berlingske Tidende*, 19 november, 1986, s. 10; Bennett: *British Broadcasting*, s. 12.

Fra omkring årsskiftet 1940-41 begyndte britiske myndigheder at udvise interesse for journalisterne evner som skribenter, redaktører og formidlere. Resultatet blev, at journalisterne kom til at bevæge sig væk fra uafhængig journalistisk praksis og blev tandhjul i den britiske krigsmaskine. Deres opgaver kunne kategoriseres som forskellige typer af, hvad både de selv og briterne omtalte som *propaganda*. Dette ord indikerede dengang såvel som i dag manipulation, løgn og aggressive informationskampagner, men ansås på den tid i vid udstrækning som legitimt i krigstid.³⁸ I nærværende artikel bruges ordet som en refleksion af aktørernes egen professionelt afslappede brug af det, og det anvendes altså uden en moralsk vurdering af deres aktiviteter. Danske journalister deltog i to overlappende typer af propaganda: Dels arbejdede de i BBC Danish Service, hvor fokus var på at opmuntre den danske befolkning inden for britiske retningslinjer, dels deltog en udvalgt gruppe danskere i en hemmelig type arbejde, hvor man producerede, hvad briterne sommetider refererede til som „sort propaganda“. Dette kigger vi nu nærmere på.

I foråret 1941 havde Tillge fra *Politiken* og hans assistent Jens Gielstrup en brevveksling. Gielstrup, som var 25 år gammel og kendt som en lovende romanforfatter og digter i Danmark, skrev til sin mentor:

Jeg har tænkt en Del over hvad du skrev om Propaganda – og, det maa jeg sige, ikke uden at tænke paa hvorvidt du har nogle egentlige Oplysninger om Arten paa mit Job. At det har med Propaganda at gøre har jeg jo ikke lagt Skjul paa. I det store Omrids tror jeg vi kun er alt for enige; især i hvad du siger om Emigrant-Mentaliteten. Der er en Fare for at blive smittet af den [...] men jeg tror nu nok jeg skal vogte mig for den og holde mig for Øje, at de derhjemme har deres Historie at fortælle saavel som vi har vor. Dog, den Historie de derhjemme for Tiden fortæller, er ikke lystelig at høre til: Ikke fordi den er trist og pessimistisk, men fordi den er usammenhængende i sin Moral og ikke gedigen, for at bruge et stygt Ord [...].³⁹

Baggrunden for diskussionen var, at Gielstrup på omkring dette tidspunkt, sammen med Terkelsen og to officerer, var blevet hyret af bri-

³⁸ F. eks. Philip Taylor: *British Propaganda in the Twentieth Century – Selling Democracy*, EUP, Edinburgh 1999; Jonathan Meller, *The Development of Modern Propaganda in Britain, 1854–1902*, PhD thesis, Durham University, Durham 2010; Nicholas J. Cull, David Culbert and David Welch: „Preface“ in Cull, Culbert, Welch, (red.), *Propaganda and Mass Persuasion – A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present*, ABC CLIO, Oxford 2003, xvii.

³⁹ Jens Gielstrup til Sven Tillge-Rasmussen, 19. April 1941, P17, TR-RA, s. 1.

terne til en ny type krigspropaganda, der var mere aggressiv, end hvad der hidtil var blevet sendt ud af BBC.⁴⁰ Spirerne til dansk deltagelse i denne type arbejde var blevet sået tilbage i 1939, da tidligere Skandinavien-korrespondent for *The Times*, førnævnte britisk-norske Thomas G. Barman, blev headhunted til en midlertidig afdeling i FO for propaganda til tyskbesatte lande.⁴¹ Den var fysisk placeret i Woburn Abbey, i Bedfordshire nord for London, og skulle senere smelte sammen med Political Warfare Executive (PWE), en organisation, der var sat i verden for at koordinere propagandastrategier fra udenrigsministeriet, informationsministeriet og ministeriet for økonomisk krigsførelse. De tre ministerier havde i krigens tidligste fase delt ansvaret for krigspropaganda med kaotiske resultater.⁴² Under sidstnævnte ministerium lå i øvrigt SOE, organisationen, der trænede eksild danskere i undergrundsaktiviteter og sendte dem til Danmark med faldskærm for at facilitere modstandsnetværk.⁴³ Oprindeligt beskæftigede en gren af SOE – SO1 – sig med propaganda, men også det blev lagt under PWE og understøttet af the Political Intelligence Department of the Foreign Office (PID).

Thomas Barman, sammen med Ronald Turnbull, som blev en central SOE-repræsentant i Stockholm, og Rodney Gallop, som talte til danskerne via BBC med en karakteristisk engelsk accent, havde alle opbygget et kendskab til Danmark ved at have været bosat dér som udenrigskorrespondenter eller presseattachéer. Deres samarbejde med danskere er eksempler på, hvordan transnationale netværk af udenrigskorrespondenter kunne blive aktiveret i krigstid med et helt nyt formål. Journalisters professionelle identitet gik jo imod idéen om propaganda, men i en højere sags tjeneste kunne denne legitimitet sættes ud af kraft og erstattes af en ny patriotisk én af slagsen. Her ses det, hvordan krigen for journalister, blev en korridor, der ledte ind til propagandaens, efterretningsvirksomhedens og det uformelle diplomatis verden, og ledelsen af PWE udtrykte en høj grad af påskønnelse af journalisters særlige egenskaber i disse sammenhænge.⁴⁴ Thomas Barman arbejdede for PID i tæt samarbejde med PWE. Det var ham,

⁴⁰ Bennett: *British Broadcasting*, s. 222; Sundstrøm: *Man skal dø ung*, s. 153; Terkelsen: *Særmelding*, s. 89.

⁴¹ Barman: *Diplomatic Correspondent*, s. 97.

⁴² David Garnett: *The Secret History of PWE – the Political Warfare Executive, 1939-1945*, St. Ermin's Press. London 2002; Robert Bruce Lockhart: *Comes the Reckoning*, London 1947, s. 153.

⁴³ Knud J.V. Jespersen: *No Small Achievement*.

⁴⁴ Robert Bruce Lockhart: *Comes the Reckoning*, s. 156.

der i slutningen af 1940 udpegede danskere, inklusive Terkelsen, Tillge og Gielstrup til tjeneste i Bedfordshire.⁴⁵

I korrespondancen mellem Tillge og Gielstrup står det klart, at de diskuterede anvendeligheden af (og karakteren af) den propaganda, Bedfordshire-danskerne beskæftigede sig med. Det involverede, som vi skal se, både trykt propaganda (f.eks. flyveblade) og radioudsendelser. Tillge var endnu ikke involveret i arbejdet og har tilsyneladende forholdt sig skeptisk til tonen i stoffet, som Gielstrup forsvarede. I samtalen spores også en diskussion af, hvorvidt danskernes affinden sig med besættelsen var moralsk forsvarlig. Vi kan tillade os at kalde diskussionen abstrakt, for eksildanskere havde ringe indflydelse på strategien bag propagandakampagnen mod Danmark; de skulle gøre, hvad de blev bedt om. Strategien blev blandt andet til i IDDC, den førnævnte tværministerielle komité, og var, som vi skal høre nærmere om, resultatet af en britisk balancegang mellem forskellige militære overvejelser samt hensynet til eksildanskernes tolerancetærskel – mange af dem ønskede at få lov at kritisere regeringen mest muligt, fordi de frygtede for Danmarks rygte i fremtiden, hvis krigen sluttede med en allieret sejr, uden at danskerne havde kæmpet tilstrækkeligt.

Selvom vi ikke har Tillges side af denne korrespondance, står det klart, at den ældre reporter på dette tidspunkt var forbeholden over for at kompromittere sin journalistiske integritet ved at involvere sig i aggressiv propaganda og desuden har advaret Gielstrup mod en „emigrant-mentalitet“, en overdreven fordømmelse af folk, hvis situation man ikke fuldt ud forstod på tryk afstand af den blodige virkelighed. Tillges position var ikke uden risici. Langt senere, i 1978, holdt hans kollega Blytgen, et offentligt foredrag om London-årene, og her så han sig nødsaget til at forsvare Tillge mod rygter om, at denne var „lunken“ i sin indstilling over for den frie danske sag. Rygtet udsprang af, at hverken Tillge eller Terkelsen havde ønsket at påtage sig redaktionen af *Frit Danmark London*, hvilket Blytgen selv endte med at gøre.⁴⁶ Blytgen forklarede det sådan i 1978, idet han eksplicit adresserede risikoen for, at en senere historiker skulle tro, Tillge ikke var patriot, med at han selv, Tillge og Terkelsen havde aftalt en slags arbejdsdeling: Blytgen skulle tage sig af *Frit Danmark*, Terkelsen skulle koncentrere sig om arbejdet „ude på landet“, altså hos PWE og PID i Bedfordshire, og Tillge skulle opretholde en journalistisk integritet ved at være korre-

⁴⁵ Terkelsen: *Fra paalidelig kilde*, s. 56.

⁴⁶ Blytgen-Petersen: „Besættelsenstiden set fra London“, 4. september 1978, 15C-198741, Frihedsmuseets Arkiv.

spondent for svenske aviser – noget, der kom eksilmiljøet til gode, da en forbindelseslinje til Stockholm følte sig vigtig på dette tidspunkt.⁴⁷

Imens var Gielstrup og en officer ved navn Fischer, begge mindre erfarne, men ivrige, beskæftiget på en hemmelig radiosender i Bedfordshire. Disse radiosendere, i britisk korrespondance sommetider omtalt som „sorte sendere“ eller mere systematisk under kodenavnet „R.U’s“ (Research Units), sendte til besatte lande, men foregav at komme fra partisaner i landet selv, altså i dette tilfælde Danmark. De yngste danskere var egnede til opgaven, fordi deres stemmer ikke var genkendelige fra BBC-udsendelserne, hvor de mere erfarne journalister optrådte. I den tidlige periode fra slut-1940 til foråret 1941 arbejdede Terkelsen og senere også Tillge som rådgivere på udsendelserne og som skribenter og redaktører på pamfletter, der blev nedkastet i Danmark af Royal Air Force. Den danske R.U var aktiv indtil efteråret 1944.⁴⁸

Terkelsen er et godt eksempel på, hvordan nogle danskere blev opfattet som særlig velegnede til at monitorere deres landsmænd på vegne af briterne og guide deres holdninger i de retninger, briterne foretrak. Terkelsens første stilling i Bedfordshire var som Barmans assistent i PID – efterretningskontoret – hvor han fungerede som rådgiver om danske forhold. I december 1940 besluttede IDDC at udpege Terkelsen som „official contact [...] between the F.O and other interested departments on the one hand, and the Danes in this country on the other hand“.

Og komiteens medlemmer var videre enige om, i en karakteristisk britisk analyse, at:

He has a perfectly neutral personality amongst the Danes [...]. He has a good name in Denmark, where he is recognised as one of the big two or three figures in Danish journalism. There is no doubt of his loyalty, either to his own country or to the general cause. [...] Terkelsen will be acceptable not only to the wealthier members of the Danish colony [...], but he is also well-known amongst the lesser people, sailors, servants etc. Terkelsen is recognised by journalists here as their No. 1 man, and he has a definite appeal to the intellectuals.⁴⁹

⁴⁷ Blytgen-Petersen: „Besættelsestiden set fra London“.

⁴⁸ Brinley Thomas til H. C Bowen, „Report on Collaboration with S.O.E during the Period ending 25th of October 1944“, 25. oktober, 1944, FO 898/240, BNA.

⁴⁹ Note fra '4351' til 'S', 7. december 1940, HS-2/27, SOE's arkiv, BNA, 1.

Terkelsen skulle senere få en lignende rolle som forbindelsesofficer mellem Foreign Office og BBC's danske tjeneste, og dette placerede ham også ideelt som forbindelsesled, når bestemte kodeord skulle indgå i danske udsendelser for eksempelvis at signalere en våbenedkastning.⁵⁰ Således blev han fra slutningen af 1940 og krigen ud efterhånden en slags edderkop i toppen af det danske eksilmiljø, der forbandt alle de institutioner danskerne socialiserede i, inklusive Rådet, med diverse britiske myndigheder.

I 1940-1941 var forholdene i Europa ugunstige for at skaffe troværdige nyheder fra Danmark, som kunne bruges i radioudsendelser og propagandamateriale. Dette betød, at danskerne i Bedfordshire, på BBC og i Det danske Raad var fælles om et akut behov for at få nyt blod til England i form af kvalificerede personer, der havde været til stede i Danmark ved besættelsen og kunne komme med ucensureret information. I Bedfordshire videregav Terkelsen dette ønske til Barman, og briterne kontaktede nu via deres Stockholm-legation den danske journalist Ebbe Munck, en helt central figur i forbindelsen mellem britiske myndigheder og modstandskredse i Danmark. Munck fik til opgave at udvælge en passende dansker som kunne inviteres til Storbritannien.⁵¹

Valget faldt på Sten de Hemmer Gudme, der, sammen med Terkelsen skulle blive et centralt led i netværket af eksiljournalister i Storbritannien. Under dække af en embedsrejse – Gudme var udenrigsjournalist på *Politiken* – rejste han til Stockholm, hvor et britisk militært fly ventede, og 20. maj 1941 landede han på en militærbase i Skotland.⁵² På Woburn Abbey satte Barman sin gamle ven fra København ind i propagandaarbejdet og opfordrede ham til at tage et dæknavn, som han skulle optræde under i breve og officielle sammenhænge – det blev „Richard Stone“. Gudmes alder (han var 39 og dermed ældre end mange af de andre journalister), hans tidligere erfaring som Londonkorrespondent (1927-1928) og hans anerkendte talent som redaktør betød, at han hurtigt blev Terkelsens sideordnede i ledelsen af den danske afdeling af PID.⁵³

Det står klart, at de danske eksiljournalister i denne tidlige fase af

⁵⁰ Bennett: *British Broadcasting*, s. 229; F.eks. Jørgen Hæstrup: „Table top“, *Historie/Jyske Samlinger*, 5, Hentet fra <https://tidsskrift.dk/historiejyskesamling/article/view/37440363>. (20. oktober 2021).

⁵¹ Sundstrøm: *Man skal dø ung*.

⁵² Erik Seidenfaden, note, 26. juni 1941, Erik Seidenfadens papirer, privat adgang (ES-PA, herefter).

⁵³ Sten de Hemmer Gudme: *Levnedsbeskrivelse*, Det Kongelige Ordenskapitels arkiv, 1951, s. 2.

Fig. 2: Sten de Hemmer Gudme (1901-1961), hvis bror Peter døde i Gestapos vare-tægt i København, var en central skikkelse i miljøet af danske eksiljournalister. Under dække af en reportagerejse til Stockholm forlod han sin pind som redaktionssekretær på Politiken og blev hentet af et britisk militærfly i maj 1941. I Storbritannien producerede han først „sort propaganda“ for Political Warfare Executive, men havde også opgaver for SOE, talte i BBC og arbejdede for Det danske Raad, hvor han var en skattet rådgiver for Christmas Møller og vikarierede for Emil Blytgen-Petersen som redaktør af Frit Danmark London. Han ses her i det Danske Hus i London, formentlig 1944. Foto: Frihedsmuseet.

krigen var tilknyttet tre platforme i Storbritannien: Det danske Raad, BBC og PWE, og selvom kun de to sidstnævnte var britisk ledede, var alle tre under tæt britisk opsyn. FO og PWE anvendte journalister som informanter og forbindelsesofficerer til Det danske Raad, og man ville kun tillade en person med britisk statsborgerskab at lede BBC's danske tjeneste (som i øvrigt hurtigt kom til at modtage instrukser fra PWE), også selvom det betød, at det blev Robert Jørgensen, der havde meget begrænset erfaring med denne type arbejde. Endelig udpegede briterne en gruppe danskere til at arbejde med PWE og PID i Woburn Abbey i Bedfordshire, hvor man altså både bearbejdede efterretninger, producerede trykt propagandamateriale til flyveblade og udsendte „sort“ radiopropaganda (distinktionen mellem „sort propaganda“,

altså propaganda med skjult afsender, og „hvid“ propaganda, der ikke anvender løgne, var udbredt under krigen).⁵⁴

Disse propagandatiltag havde i vid udstrækning karakter af eksperimenter, og selvom arbejdet havde rimelig høj prioritet før 1942, var formålet aldrig at opmuntre til væbnet oprør i stor skala i Danmark. Snarere repræsenterede de et forsøg på at holde gryden i kog og bygge en modstandsvilje op hos danskerne, mens man forberedte mere langsigtede planer. Vi skal se, hvordan den tætte britiske kontrol med arbejdet på længere sigt kom til at frustrere „Woburn-danskerne“, der altså ikke havde nogen udpræget grad af selvstændighed i deres arbejde. På den anden side nød Terkelsen, Gudme, Tillge og Gielstrup en slags elitestatus i „kolonien“ idet de fik et dybere kendskab til den britiske kommandostruktur og oftere end de fleste andre eksildanskere fik fortrolige informationer og nyheder.

Diplomati og information

Aktiviteterne på Woburn Abbey betød altså, at en gruppe særligt udvalgte danske journalister fik udvidet deres kompetencer til at omfatte efterretningsvirksomhed, propaganda og et vist niveau af uformelt diplomati som bindeled mellem det danske eksilmiljø og britiske embedsmænd.

Den „sorte“ del af propagandaen og særligt den, der foregik fra de falske lokalsendere, var dog ikke noget, journalisterne selv gav udtryk for nogen særlig stolthed over, når de senere reflekterede over deres tid i Storbritannien. I korrespondancen mellem Tillge og Gielstrup så vi spirene til en voksende frustration over at være underlagt britisk kontrol. Den unge Gielstrup forsøgte næsten fra begyndelsen at blive optaget til træning som RAF-pilot. Da han endelig blev færdiguddannet i 1943, blev han dræbt i sin første operative flyvning.⁵⁵ Terkelsen arbejdede for PWE og PID hele krigen. Han gav efter krigen udtryk for en vis ambivalens omkring nytten af arbejdet i Woburn: På den ene side var han stolt over at have kæmpet sammen med briterne, og han antydede gentagne gange på lettere koket vis, at der var ting, han og de andre Woburn-journalister havde skrevet under på ikke at fortælle. På den anden side skønnede han ikke, at sort propaganda var særligt effektiv, fordi, som han skrev: „man kan ikke sælge de rigtige ideer under usikre eller forkerte forudsætninger“.⁵⁶

Tillge og Gudme forlod begge Woburn i efteråret 1943. Tillge blev attaché på den danske legation i London, som på dette tidspunkt hav-

⁵⁴ Se Bennett: *British Broadcasting*, s. 218.

⁵⁵ Sundstrøm: *Man skal dø*, s. 164, 167.

⁵⁶ Terkelsen: *Særmelding*, s. 93.

de løsrevet sig fra regeringen i Danmark i lighed med ambassadør Henrik Kauffman i USA og senere også gesandten i Stockholm. Gudmes bevæggrunde fremstår mere mystiske. Han skrev senere, at han „brød med englænderne paa politiske Spørgsmaal“, men det betød ikke at han ikke længere var i britisk tjeneste.⁵⁷ Det sidste vender vi tilbage til. Ved Gudmes død i 1961 nævnte alle nekrologer – også den i *Times*, hvis korrespondent han havde været i mange år – hans loyalitet mod Storbritannien. I *Information* mente Børge Outze, at han nok havde følt sig mere hjemme dér. I *Dagens Nyheder* (den danske) hed det, at han var „en beskeden mand [...] som endda mente, at der var finesser i krigsførelse som man aldrig – heller ikke i fredstid – burde omtale“. Sammenholder vi med Terkelsens behandling af sine krigsår, må det udledes, at Woburn-journalisterne tog deres løfter om diskretion alvorligt, også efter krigen, med udgangspunkt i en vis stolthed over at have arbejdet i hemmelig britisk tjeneste.⁵⁸

På omtrent samme tidspunkt førte blandt andet opstandene 29. august 1943 til den danske samarbejdspolitik kollaps. Danmark gik i militær undtagelsestilstand, modstandsaktiviteten voksede betragteligt, og eksilmiljøet stod nu i den paradoksale situation, at dets vigtigste opgave – at overbevise udlandet om danskernes uvilje mod nazismen – stort set var løst, samtidig med at dets legitimitet som repræsentanter for Danmark synes at være vokset.

Olie på vandene: Journalister som moderatører i eksilmiljøet

Før John Christmas Møllers ankomst til Storbritannien i foråret 1942 kunne Det danske Raads arbejde groft sagt inddeles i to indsatser: informationsvirksomhed om Danmark til den britiske offentlighed og styrkelse af den indre moral i det danske eksilmiljø – inklusive de omkring 4000 sømænd med base i England, hvoraf en meget stor andel havde sluttet sig til den britiske flåde som krigssejlere. I Rådet koordinerede man dette arbejde gennem forskellige komiteer. Særlig vigtig var Informationskomiteen, der samtidig fungerede som chefredaktion for *Frit Danmark*. De allerfleste centrale eksiljournalister var medlemmer af dette forum i kortere eller længere perioder under krigen fem år, blandt andet Blytgen, Terkelsen, Tillge, Jørgensen, Gudme og en kvindelig journalist, Estrid Bannister, som redigerede et julehæfte for de danske sømænd og forhandlede med briterne om etableringen af

⁵⁷ Gudme: *Levnedsbeskrivelse*, s. 2.

⁵⁸ Børge Outze: „Sten Gudme er død“, *Information*, 8. Februar, 1961; S-J: „Sten Gudme død“, *Dagens Nyheder*, 9. Februar, 1961; Ukendt: „Mr. Sten Gudme: A Friend of England“, *The Times*, 9. Februar, 1961.

Det Danske Hus i London, der skulle komme til at udgøre en respektable ramme for Rådet fra sommeren 1942.⁵⁹

I det følgende vil der blive argumenteret for, at disse to typer aktiviteter, som vi kunne kalde den frie danske bevægelses eksterne og interne kommunikation, reflekterede en konstant stræben fra de ledende journalisters side på at moderere og kontrollere Rådets kommunikation og bringe dets arbejde i harmoni med britiske instansers ønsker.

En hjørnesteen i journalisterne deltagelse i Rådets arbejde var journalisterne lobbyvirksomhed for at få venligtsindede britiske journalister til at skrive om Danmark, samt danskernes egen indsats med at udgive artikler, pamfletter og bøger. Tidligt i krigen udgav Gudme, Terkelsen og Paul Palmér engelsksprogede bøger om Danmarks skæbne, og senere i krigen fulgte udgivelser fra Holger Hørsholt-Hansen og frihedskæmper og journalist Ole Kiilerich, der var kommet til London i 1943 via Stockholm.⁶⁰ Gudmes bog hed *Denmark: Hitler's 'Model Protectorate'*, og dens budskab kan opsummeres til, at danskernes måske nok havde været naive og begået fejl i forbindelse med besættelsen, men at de ikke var et pro-nazistisk folk. Gæstelisten til receptionen, da bogen udkom, giver et indblik i Gudmes omfattende personlige netværk, som han udbyggede i krigens løb og instrumentaliserede i forbindelse med Rådets arbejde: 42 gæster deltog, heriblandt korrespondenter og redaktører fra stort set alle ledende britiske og amerikanske aviser, samt svenske og norske blade og Gudmes kolleger og bekendte fra PID og andre efterrettnings- og propagandaorganer.⁶¹ Mange af navnene går igen på gæstelisterne til den årlige frokost, som Anglo-Danish Society afholdt på det prominente Dorchester Hotel, og til arrangementer i det Danske Hus.

Journalister og i særdeleshed strandede udenrigskorrespondenter indtog en nøglerolle i promoveringen af De frie danske, gennem hvad man i dag ville kalde networking. Det var ikke kun et britisk publikum, der var målet: Selvom danskerne relativt set var isolerede i London på grund af fraværet af den legitimitet, en egentlig eksilregering kunne have bragt, socialiserede de rimelig flittigt med andre eksilmiljøer. Erling Bjøl skrev senere om sin tid på BBC i 1944: „Hele det besatte Europa mødtes hver dag i Bush Houses kantine [...] der udviklede sig noget i retning af en fælleseuropæisk bevidsthed, som englæn-

⁵⁹ Else Cederborg: *Estrid*, Lindhart & Ringhof, København 1983, e-bog, 2018, s. 147.

⁶⁰ Terkelsen: *Særmelding*, s. 123.

⁶¹ Gæsteliste for reception på den danske legation, 24. juli 1942, P1, Sten Gudmes privatarkiv, RA (SG-RA herefter).

derne stod udenfor“.62 Set fra kilderne fra journalistmiljøet og omkring Det danske Raad får vi først og fremmest et indtryk af tætte forbindelser til det tjekkoslovakiske og det norske eksilmiljø. Gudme, Tillge og Leif Gundel samarbejdede om stiftelsen af en dansk-tjekkoslovakisk venskabsforening, og der afholdtes et antal arrangementer med norske gæster i det Danske Hus, ligesom Gielstrup, Tillge og hendes hustru Marianne var nære venner med den norske digter Nordahl Grieg.63

Bevægelsen gjorde også sit i perioden for at knytte bånd til de danske sømænd, hvoraf de fleste holdt til i Newcastle-on-Tyne, hvor de S sammensluttede Danske Søfartsorganisationer voksede frem i 1941 under ledelse af Børge Møller.64 Nogle journalister engagerede sig særligt i sømandsmiljøet og deltog i redaktionen af deres blad, *Kurér*, som tiltrak sig britisk mistænksomhed på grund af sine kommunistiske sympatier, men som også blev et alternativt talerør for de danske skribenter, der ikke var inde i varmen på *Frit Danmark*.

I særdeleshed før Christmas Møllers ankomst i maj 1942 var den danske bevægelse præget af politisk uenighed. Det handlede blandt andet om, hvordan Rådet skulle forholde sig til samarbejdsregeringen. Formanden for Rådets arbejdsudvalg, Karl Gustav Anker-Petersen skabte uro i sommeren 1941 ved til et udvalgsmøde at mene, at Christian X burde abdicere i protest, et synspunkt, som Terkelsen og Blytgen argumenterede imod. De mente, at en opfordring til kongens abdicering ville skabe uro og kompromittere de frie danskeres popularitet hjemme. Blytgen omtalte senere forslaget som „politisk vanvid“.65 Han skrev i sine erindringer, at han efter mødet håbede, at han „sammen med mine journalistkolleger havde fået bragt sagen om Kongen i hvert fald i 'venteposition' og at det nu blot drejede sig om at 'holde kæft'“.66 Også Gudme og officeren Knauer indtog senere en kritisk linje over for Anker-Petersen, som det sås i december 1941, da de anonymt foreslog en anonym PWE-relateret efterretningsofficer, formentlig Thomas Barman, at briterne skulle støtte et kup mod Anker-Petersen for at erstatte ham med Gustav Rasmussen (den senere danske udenrigsminister) fra den danske legation. Barman afviste deres forslag, da Rasmussens tætte kontakt med Reventlow ikke var populær blandt „British lovers of Denmark“. Men han skrev i samme brev til en anonym kollega i PID:

62 Bjøl: *Set i bakspejlet*, s. 100.

63 Gudme: *Levnedsbeskrivelse*, 2; Sundstrøm: *Man skal dø ung*.

64 Kirchhoff, m. fl.: *Gads Leksikon – Hvem var Hvem*, s. 263.

65 Blytgen-Petersen: „Besættelsestiden set fra London“.

66 Blytgen: *Frie danske i London*, s. 94.

The fact that these two highly intelligent Danes who are among the small handful that has come out of Denmark since the invasion, and who look upon free Danish affairs from what one might call „the distance“ hold such strong views as to the unsuitability of Anker-Petersen as Chairman ought perhaps to be represented to the Foreign Office.⁶⁷

Selvom Anker-Petersen ikke blev væltet, sejrede den pragmatiske linje i spørgsmålet om kongens abdicering – det blev ikke Rådets politik. Med vores kendskab til Terkelsens forbindelser til briterne, der jo havde udpeget ham som forbindelsesled til Rådet, ser vi her et eksempel på, hvordan han og andre fungerede som moderatører, der forhindrede (i disses øjne) uhensigtsmæssige udviklinger i eksilmiljøet.

Blytgen var chefredaktør for *Frit Danmark*, Rådets avis, som udkom månedligt fra december 1940 og ugentligt fra juli 1941 frem til udgangen af 1945. Abonnenterne var for eksempel danske legationer i resten af verden, britiske og dansk-britiske foreninger samt britiske ministerier og regeringskontorer, og endelig gik omtrent en tredjedel af det samlede oplag på 5-6000 til danske krigssejlere.⁶⁸ Mens Terkelsen og Tillge selv sad i Informationskomiteen i krigens første år, gik Gudme først ind i Rådets arbejde i begyndelsen af 1942. På komiteens første møde det år lovede han og Terkelsen at forsøge at anvende deres forbindelser hos „visse britiske myndigheder“ – det måtte dreje sig om PWE og FO – til at skaffe flere og bedre nyheder til Rådet og *Frit Danmark*.⁶⁹ Her var altså to journalister, som forsøgte at hjælpe den frie danske bevægelse og samtidig overholde den britiske *Official Secrets Act*. Med deres involvering i britisk krigspropaganda sideløbende med deres arbejde for at skaffe materiale til de frie Danskes „public diplomacy“ og for at skabe ro på de indre danske linjer ser vi, at disse danskere var involveret i flere diplomatiske kernepraksisser.⁷⁰

I denne tidlige fase af krigen ses det altså, at centrale danske eksiljournalister arbejdede for at dæmpe de kræfter i den frie danske bevægelse som ønskede en mere aktivistisk line over for samarbejdsregeringen. De kunne indirekte trække på den legitimitet, der fulgte af de-

⁶⁷ Usigneret: „Private file: The Free Danish Movement“, 23. december, 1941, HS-2-16, BNA.

⁶⁸ Gudme: „De danske i England“, s. 1465-1466; Blytgen: „Redegørelse for Informationskomiteens arbejde“, 1941, P1, Blytgen-Pedersens privatarkiv, RA.

⁶⁹ Referat af møde i Informationskomiteen i det danske Raad (MIK herefter), 19. februar 1942, P74, Det danske Raad i Londons arkiv, RA, s. 1.

⁷⁰ Om diplomatiske praksisser se f. eks. Giles Scott-Smith og Kenneth Weisbrode: „Editorial“, *Diplomatica* bd. 1, 2019.

res tilknytning til PWE, PID og SOE – også i sammenhænge hvor disse var internt uenige om den britiske politik. Journalisterne kan således betragtes som semi-uafhængige diplomatiske aktører, der med udgangspunkt i en loyalitet over for deres arbejdsgivere arbejdede for den frie danske bevægelses troværdighed udadtil.

Efter Christmas Møllers ankomst

Med den tidligere konservative handelsminister John Christmas Møllers (Christmas herefter) ankomst til Storbritannien i maj 1942 ændrede dynamikken i eksilmiljøet sig, og for journalisterens vedkommende opstod en ny opgave som mæglere mellem den temperamentsfulde politiker og de britiske værter. Christmas, som efter en omdiskuteret forsinkelse havde taget imod invitationen fra den britiske regering, ankom til Skotland 6. maj 1942 og blev modtaget af Terkelsen i London, som overdrog ham til Gudme, i hvis hus i Bedfordshire familien boede den første tid.⁷¹

Møller fik aldrig den indflydelse på britisk politik over for Danmark eller på SOE-operationer, han mente sig lovet af briterne. Ikke uden en vis bitterhed indtog han i stedet rollen som moralsk ledestjerne for den danske befolkning gennem BBC. Han blev trods en akavet positionskamp med Krøyer-Kielberg ved ankomsten (beskrevet for nylig af Karen Gram-Skjoldager) den faktiske leder af den frie danske bevægelse i Storbritannien. I konstant konkurrence med ambassadør Henrik Kauffman i USA om rollen som leder for den *samlede* frie danske bevægelse blev han desuden en central deltager i forhandlingsspillet mellem danske politikere og Frihedsrådet om sammensætningen af en befrielsesregering, hvor han endte som udenrigsminister.⁷²

Tilbage i maj 1942 derimod opfattede Christmas sin legitimitet som repræsentant for den offentlige mening i Danmark som stærk, og han kunne da også med nogen ret hævde at være i tættere kontakt med denne end nogen i eksilmiljøet. Christmas' problem var, hvad der er velbeskrevet i litteraturen, at hverken SOE eller FO betragtede ham som en pålidelig samarbejdspartner. Allerede få måneder efter hans ankomst var dette begyndt at stå klart, og 9. august 1942 sendte Christmas sammen med Gudme, Tillge og officeren Knauer et interessant memorandum til FO. De advarede briterne mod at fortsætte deres

⁷¹ Christmas, dagbogsnotat, 6. maj, 1942 i Erik Tholstrup Jacobsen m. fl: (udg.) *Gør jer pligt, gør jert værk – John Christmas Møllers dagbøger, 1941-1945*, (Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie), Haderslev 1995, s. 121; Christmas-Møller: *Christmas, Vol II*, s. 166.

⁷² Karen Gram-Skjoldager: „De sendte en dame: Gabriele Rohde i London, 1940-45“, i *Krig, Rom og Cola: Et festskrift til Nils Arne Sørensen*, Syddansk Universitetsforlag, Odense 2021.

hidtidige politik med at acceptere samarbejdspolitikken af strategiske grunde og på den måde afholde danskerne fra at redde deres anseelse i fremtiden. Endvidere foreslog de oprettelsen af en komité bestående af dem selv, som briterne kunne konsultere i sager vedrørende Danmark.

I forskningen er dette dokument (med rette) blevet fortolket som et lidt desperat forsøg fra Christmas på at skaffe eksildanskerne mere råderum på en måde, der ikke nødvendigvis involverede Rådet. Men to andre aspekter af teksten har ikke fået tilstrækkelig opmærksomhed: For det første var brevets tone overordentlig respektfuld sammenlignet med Christmas' på dette tidspunkt decideret fjendtlige korrespondance med britiske myndighedspersoner. Dette skyldtes ganske givet, at Christmas kun var én af fire forfattere, hvor de tre andre havde større erfaring i kommunikation med briterne. I teksten anerkendtes for eksempel, at „the point of departure for all Danish activities is that we must plainly accept anything the English military leadership ask of us“. For det andet var Terkelsen ikke en af underskriverne, selvom disse omtalte ham som den eneste dansker i London udover dem selv, der kendte til „det ikke almindeligt kendte, hemmelige arbejde“. Dette tyder på at Terkelsen i denne sammenhæng foretrak at stå tættere på briterne end på Christmas, hvis mangel på diskretion han da også kritiserede efter krigen.⁷³

FO ignorerede memorandummet – måske ikke helt uventet for journalisterne? Der kan argumenteres for at betragte teksten som en slags talehandling, der eksemplificer en af de centrale funktioner, journalisterne udførte for eksilmiljøet, nemlig mægling mellem briterne og den stridbare danske bevægelse – her i skikkelse af Christmas. Gudme, Tillge og Knauer lod Christmas få luft for sine frustrationer på en høflig måde, ingen samarbejdskomité blev etableret, og journalisterne fortsatte med at arbejde for PWE og FO.

Som det allerede står klart, er der grænser for, i hvilken udstrækning vi kan tale om én gruppe danske eksiljournalister. Snarere er det givtigt at betragte London-journalisterne som inddelt i to „niveauer“, alt efter hvor tæt et samarbejde de havde med britiske instanser, og hvor villige (og kyndige) de var til at pleje de førømtalte forbindelser mellem danske og britiske forummer. En særligt privilegeret gruppe – vi kan kalde dem *de privilegerede* – bestod blandt andre af Terkelsen, Gudme, Tillge, Blytgen og Jørgensen og senere i krigen Harry Agerbak: Alle var de ansat i britiske organisationer som PWE, PID eller SOE eller indtog „gatekeeper-funktioner“ i eksilmiljøets medier så-

⁷³ Gudme, Knauer, Christmas, Tillge-Rasmussen: „Memorandum“, 9 August 1942, P1, SG-RA.

som chefredaktør på *Frit Danmark* og leder af BBC's danske tjeneste. Denne gruppe skulle senere også komme til at stå i kontakt med de ledende eksiljournalister på Dansk Pressetjeneste i Stockholm (mere om det senere), særlig dem, der også selv havde tidligere erfaringer som korrespondenter i Storbritannien: Ebbe Munck og Erik Seidenfaden. En anden gruppe havde mindre (men ikke helt fraværende) kontakt til britiske cirkler, enten på grund af deres evner, temperament, politiske overbevisning, køn eller fordi de ankom for sent i krigen til at have den store nytteværdi for briterne. Til denne gruppe, som vi kan kalde de *ikke-privilegerede*, hørte blandt andre folk på venstrefløjen af eksilmiljøet, og som orienterede sig imod miljøet af søfolk i Newcastle og dets avis *Kurér* og var mindre indflydelsesrige i Rådet og *Frit Danmark*. De var ikke lige så tætte på Christmas (trods Christmas' pragmatiske tilgang til den kommunistiske venstrefløj), og blandt dem kan nævnes blandt andre Leif Gundel, Paul og Ragna Palmér, Estrid Ban-nister, Anker Svart og D. V. Aagaard, *Kurér*s redaktør.⁷⁴ I Leif Gundels dagbog og papirer er det tydeligt, at politiske arrangementer i Newcastle optog en betragtelig del af hans tid, og at han var åben omkring sin kommunistiske overbevisning, der ikke huede britiske myndigheder. Desuden ses det, at selvom han var på venskabelig fod med Christmas (Gundel var sekretær for Rådet og dermed et centrum for korrespondance og mødeplanlægning), så blev han mødt med en vis mistænksomhed, især fra den privilegerede gruppe. For eksempel afviste Gudme, der havde erfaring som skribent i *The Times*, at en artikel rettet dertil, som Gundel havde sendt ham til gennemsyn, ville egne sig i den avis, og Terkelsen blokerede Gundels BBC-kommentarer, som han vurderede som for fjendtlige i tonen over for Scavenius.⁷⁵ I sidstnævnte eksempel ser vi også Terkelsens magtposition: Han trak på sin position som repræsentant for PID/PWE hos BBC. Et brev fra oktober 1942 fra Palmér til Gundel giver et indblik i nogle af de frustrationer, de ikke-privilegerede følte. Palmér var såret over ikke at være inviteret til PWE's ugentlige briefinger af BBC-danskerne. Han nævnte en „klike“, som involverede Jørgensen, Tillge, Blytgen og Terkelsen. Han opfattede Gundel som en allieret og skrev til ham:

det maa være underligt for Jørgensen at tænke paa, at han nu som sine mest foretrukne Medarbejdere og Raadgivere har faaet skaffet sig blandt andet de Folk som ellers til enhver Tid har gri-

⁷⁴ Terkelsen: *Særmelding*, 120; Emil Eiby Seidenfaden: interview med Erling Bjøl, 16. marts 2021.

⁷⁵ Gundel: dagbogsuddrag 1943-1945, 5. april 1944, s. 5; 10 maj 1943, P1, LG-RA, s. 5.

net af ham og rakket ham ned hvor de kunde og fremhævet hans Umulighed. Jeg tænker her særligt paa Tillge og til en vis grad ogsaa paa Blytgen. Og for os andre her i Sektionen – altsaa ogsaa dig selv – er det jo rart at vide, at det Arbejde som du og vi andre udfører her, af disse Raadgivere ringeagtes og nærmest betragtes som en slags Undermaaler-arbejde, som disse Herrer er alt for fine og dygtige til.⁷⁶

Efter Christmas' første forsøg på at skaffe sig større indflydelse, repræsenteret ved blandt andet memorandummet, han forfattede i fællesskab med en gruppe af de privilegerede journalister, begyndte han at forlige sig med, at han ikke ville vinde en stærkere officiel position end den, han allerede havde. Han var dermed sat fri til at stritte imod den forsigtighedsstrategi, der var godkendt af PWE og Foreign Office, og 6. september 1942 leverede han en berømt tale i BBC, i hvilken han opfordrede direkte til sabotageaktiviteter i Danmark.

Under Christmas' ledelse bevægede den frie danske bevægelses diplomatiske aktiviteter sig fra dette tidspunkt ad tre spor: For det første arbejdede man med at skabe goodwill for Danmarks sag i Storbritannien – ikke kun i offentligheden og hos britiske beslutningstagere, men også i andre eksilmiljøer. For det andet arbejdede man fortsat med at styrke den indre sammenhængskraft i det danske eksilmiljø. For det tredje begyndte ledende kræfter i fællesskab med eksilmiljøet i Stockholm at engagere sig i samtaler om efterkrigstidens Danmark, ligesom tilsvarende forhandlinger fandt sted i andre af Londons eksilmiljøer i den afgørende sidste del af krigen 1944-1945. Særligt i den sidstnævnte proces indtog eksiljournalister i London og Stockholm nøgleroller.

Talentudveksling – Stockholm og London

Med udviklingerne i krigen og i Danmark fik både briterne og danske beslutningstagere i Stockholm og i modstandscirkler i Danmark efterhånden øjnene op for journalisters mange anvendelsesmuligheder. Både britiske aktører og Rådet begyndte derfor at invitere journalister til Storbritannien med større hyppighed. Den højtstående modstandskæmper og journalist Ole Kiilerich flygtede til Sverige i januar 1943 og ankom til London sammen med Holger Hørsholt-Hansen i februar.⁷⁷ Kiilerich var inviteret af Christmas, men havde også kontakt til SOE, som havde stået for hans rejsetilladelse. Men hans loyalitet over for Christmas, hans ven og kompagnon i grundlæggelsen af *Frit Dan-*

⁷⁶ Paul Palmér til Gundel, 19. oktober 1942, P1, LG-RA, s. 3.

⁷⁷ Terkelsen: *Særmelding*, s. 123.

mark i Danmark, endte med at koste ham tilknytningen til SOE, som havde så begrænset tillid til politikerne, at de ifølge Kiilerich selv bad ham vælge mellem de to.⁷⁸

At det skulle være helt umuligt for journalister at arbejde for danskerne og briterne på samme tid, var dog med al tydelighed ikke tilfældet, som vi har set det med den privilegerede gruppe journalister. I forlængelse af Augustoprøret og samarbejdspolitikens delvise kollaps skete der noget i Stockholm, som udvidede eksiljournalisters handlerum i begge eksilmetropoler radikalt. Journalisterne Ebbe Munck, Gunnar Næsselund og Erik Seidenfaden grundlagde Dansk Pressetjeneste (DPT), et improviseret nyhedsbureau der arbejdede for at skaffe troværdige nyheder fra Danmark til den frie verden fra et netværk af informanter i Danmark og Sverige, i hvilket det illegale nyhedsbureau *Information* var vigtigst.⁷⁹ Muncks centrale rolle i koordineringen af den danske modstandsbevægelse er velbeskrevet, og Seidenfaden var en velbenyttet informant og analytiker for SOE.⁸⁰ I løbet af efteråret 1943, skabte Augustoprøret og tyskernes forsøg på deportation af de danske jøder i oktober en støt voksende strøm af flygtninge og modstandskæmpere, som i al hast havde forladt landet. Stofmængden og mulighederne for det nye nyhedsbureau voksede drastisk. Journalisterne Erling Bjøl og Harry Agerbak kom til Stockholm og sluttede sig til DPT. Begge ønskede sig videre til London, og Agerbak, der var *Social-Demokraternes* korrespondent i Sverige, modtog snart en anbefaling fra selveste Hans Hedtoft til PID, som længe havde ønsket sig repræsentanter for den socialdemokratiske presse.⁸¹ Efter sin ankomst blev Agerbak ansat i PWE, og Thomas Barman fremhævede i sine erindringer netop navnene Agerbak, Gudme, Terkelsen, Tillge og Gielstrup som de danskere, hvis tjeneste, PWE havde sat særligt pris på.⁸² Den unge Bjøl havde sværere ved at komme afsted. Den britiske Stockholm-legation ville ikke give ham rejsetilladelse, da SOE og FO overordnet set (af grunde, vi vender tilbage til) mente at kunne gøre bedre brug af danskerne i Stockholm end i London på dette tidspunkt. Men Bjøl tog arbejde hos det amerikanske nyhedsbureau United Press, og amerikanerne bragte ham til stor irritation for briterne til London i februar 1944. Hans rejse eksemplificerer, hvordan danskere sommetider formåede at jonglere statslige og institutionelle interesser for at

⁷⁸ Ole Kiilerich: *Ubetalelige Danmark*, s. 47-48.

⁷⁹ Erik Seidenfaden to „Hr. Wennstan“, 25. Juni 1973, ES-PA, s. 2. Næsselund m. fl.: *Danmarks Ansigt*, s. 73, 47 ff. Desuden Andreassen: *At vise flaget*.

⁸⁰ Subject: Erik Seidenfaden, HS9-1339-2, (SOE Records), BNA.

⁸¹ Terkelsen: *Særmelding*, s. 122.

⁸² Barman: *Diplomatic Correspondent*, s. 108-109.

udbygge deres manøvrerum. I London gik der ikke længe, før han forlod UP og fik ansættelse på BBC. I januar 1945 rykkede han til det befriede Paris som repræsentant for de Frie danske dér.⁸³

I samme periode, med de nye politiske forudsætninger i Danmark, rykkede briternes fokus væk fra dansk propaganda: PWE's betydning mindskedes (den danske sender i Bedfordshire lukkede i 1944) og SOE's øgedes, da den danske modstandsvilje nu udviklede sig af sig selv og først og fremmest manglede våben og materiel. For de privilegerede journalister var konsekvenserne af denne udvikling, at deres betydning som propagandakonsulenter mindskedes, mens deres betydning som eksperter i danske politiske forhold tog førersædet. Samtidig kom der nye kræfter til BBC med rene radioforudsætninger, for eksempel Johannes G. Sørensen, kendt som oplæseren af befrielsesbudskabet, der først ankom til London i december 1944. Ved fortsat at stå til rådighed for britiske efterretningstjenester blev det muligt for de privilegerede journalister at indtage mobile roller som rejsende assistentforhandlere og politiske konsulenter mellem de forskellige frie danske nervecentre. Gudme og Terkelsen besøgte begge Stockholm flere gange i løbet af 1943 og 1944 som forhandlere i det vigtige samarbejde mellem DPT, Rådet, BBC samt PWE og PID. Jeremy Bennett har vist, hvordan en konflikt mellem DPT og BBC truede med at forstyrre dette samarbejde i midten af 1944, fordi eksiljournalisterne i Stockholm anklagede danskerne i BBC for ikke at gøre tilstrækkelig brug af de nyheder, DPT sendte dem, og som Stockholm-danskernes informanter havde sat livet på spil for.⁸⁴ I flere uger viste DPT muskler ved helt at boykotte BBC, og Ebbe Munck rejste til London for at diskutere sagen med PWE og BBC. I et brev til Seidenfaden placerede Bjøl hovedansvaret for konflikten hos Jørgensen, der jo var chef for BBC's danske tjeneste, og hans antageligvis inkompetente ledelse, men Seidenfaden og Munck blev overbevist om, at ansvaret snarere lå hos det britiske beslutningslag. Den forståelse fik Munck fra møder under sit Londonbesøg med den britiske ansvarlige for de danske udsendelser på BBC samt gennem samtaler med Terkelsen, Gudme og andre, der vidste, i hvilken grad al dansk aktivitet i Storbritannien skete på britiske vilkår.⁸⁵ Man forhandlede en ny aftale om stoffordelingen i BBC, som gjorde alle parter tilfredse. Det er i denne kontekst værd at bemærke, at Gudmes andet besøg i Stockholm i 1944 skete

⁸³ Erling Bjøl: *Set I bakspejlet*, s. 85-86; Seidenfaden: interview med Erling Bjøl 15. marts 2021; Terkelsen: *Særmelding*, s. 121.

⁸⁴ Bennett: *British Broadcasting*, s. 176-181.

⁸⁵ Munck: *Døren til den frie verden*, s. 178.

på anmodning af DPT, som mente at man havde brug for en dansker med indgående kendskab til, „hvad London ville have“.⁸⁶

Gudmes forskellige Stockholm-ture viser også, hvordan eksiljournalisterne balancerede forskellige loyaliteter – sommetider af nødvendighed. Den 24. november 1943 meddelte Blytgen Rådets informationskomité, at han, Gudme, Tillge og Christmas havde besluttet at sende Gudme til Stockholm for at „forhandle på vegne af det danske Raad om en direkte udveksling af Nyheder“, og tilføjede, at „de interesserede britiske Myndigheder var informerede om Planen“.⁸⁷ Som vi ved, skrev Gudme selv om dette besøg, at han var udsendt „på engelsk initiativ“.

Så hvem arbejdede Gudme for på dette tidspunkt? Et fortroligt dokument fra den tværministerielle komité, IDDC, skrevet af en irriteret Brinley Thomas fra PWE, giver måske noget at svaret, da den nævner:

[the] surprising decision of S.O.E Danish section to recommend to the Foreign Office that Mr. Sten Gudme (a former employee of the black side of PWE Danish work) should be granted an exit permit to go over to Stockholm to traffic with the Danish press service on behalf of the Free Danes. I have asked for an explanation of this strange affair.⁸⁸

PWE og PID, de organisationer, der beskæftigede sig med propaganda og efterretninger til brug for samme, ønskede altså ikke at slippe Gudme ud af Storbritannien på dette tidspunkt, men Gudme og Rådet havde formået at udnytte en lignende type miskommunikation mellem britiske institutioner til at rejse den modsatte vej. Hans rejsetilladelse kom nu fra SOE, en mere militært betonet organisation med betragteligt flere resurser end PWE og PID på dette stadie af krigen. Men Gudme arbejdede fortsat fortrøstningsfuldt for alle parter. Under sit besøg såvel som under det følgende i 1944 sendte han udførlige efterretningsrapporter til Christmas, til PID og til danske legationer i hele verden, og 23. maj 1944 holdt han hemmeligt foredrag om den danske modstandsbevægelse i den udenrigspolitiske tænketank Royal Institute of International Affairs (Chatham House), som under krigen

⁸⁶ Gudme: *Levnedsbeskrivelse*, s. 2; Seidenfaden til Gudme, s. 28. september 1944, P1, SG-RA, s. 1.

⁸⁷ MIK, 24. november 1943, P74, Det danske Raads arkiv, RA, s. 1.

⁸⁸ Brinley Thomas til H. C Bowen, „Report on Collaboration with S.O.E during the Period ending 24th of November 1943“, 24. november 1943, FO 898/240, BNA.

arbejdede tæt sammen med FO.⁸⁹ Altså bistod han fortsat den britiske regering i overvågningen af danske anliggender og var samtidig en vigtig allieret for Christmas i dennes positionering og forhandlinger op til Danmarks befrielse.

Også Terkelsen arbejdede diplomatisk i krigens sidste år. Bo Lidegaard har beskrevet den til tider bitre konkurrence mellem Christmas i London og Kauffmann i Washington D.C om, hvem der bedst repræsenterede det frie Danmark. Trods briternes forbehold over for Christmas foretrak de „deres egne“, altså Christmas og den danske London-gesandt Grev Reventlow, og afviste konsekvent Kauffmanns forsøg på at underminere disse.⁹⁰ Som besættelsen udviklede sig, viste begge eksillederes positioner sig at være skrøbelige. Lidegaard viser, hvordan oprettelsen af Frihedsrådet, som med ét havde en stærkere legitimitet som repræsentanter for „det kæmpende Danmark“, betød, at både briterne og amerikanerne skiftede fokus fra at opfatte eksilmiljøerne som potentielle politiske samarbejdspartnere til snarere at se dem som forbindelseslinjer til begivenhederne i Danmark og mindre brikker i puslespillet om at sikre en stabil overgang til fredstid.⁹¹ I september 1943 sendte PWE Terkelsen til Washington for at observere det danske eksilmiljø dér og den begyndende amerikanske propaganda til Danmark. I sine rapporter gav Terkelsen blandt andet udførlige analyser af Kauffmanns negative attitude over for Christmas, Reventlow og Rådet og refererede for eksempel en kritisk bemærkning om Reventlow, som Kauffmann havde ytret over for ham. Her forsikrede Terkelsen PWE om, at han havde understreget, at denne holdning „was not shared in London“.⁹² Der var altså tale om en advarsel til Kauffmann på vegne af briterne. Terkelsen agerede her som både efterretningsofficer og diplomat. Ligesom tilfældet var det for Gudme og Tillge, lå Terkelsens loyalitet konsekvent først og fremmest hos hans arbejdsgivere, PWE og PID, og netop dette gjorde ham til tider i stand til at arbejde for både briterne og danskerne mere effektivt end folk som Christmas eller andre ledende kræfter i Rådet.

⁸⁹ Gudme: *Levnedsbeskrivelse*, s. 2; Record of Meeting held at Chatham House, 8/1027, (Sten Gudme: „The Danish Resistance Movement“), 23 maj, 1944, Library of the Royal Institute of International Affairs.

⁹⁰ Lidegaard: *Uden mandat*, s. 219.

⁹¹ Lidegaard: *Uden mandat*, s. 223.

⁹² Terkelsen: „Report on a visit to the U.S.A“, 23. oktober 1943, P2, Terkel Terkelsen privatarkiv, RA, s. 4.

Konklusion

Denne artikel har analyseret de danske, London-baserede eksiljournalisters aktiviteter 1940-1945 med et dobbelt formål: For det første at anvende journalisterne som en linse, igennem hvilken man kan betragte det danske eksilmiljø i Storbritanniens historie i hovedtræk, 1940-1945. For det andet at undersøge forudsætningerne for, at en gruppe senere indflydelsesrige journalister brugte krigsårene på aktiviteter, der ikke var journalistiske i deres udgangspunkt, men hvor de anvendte journalistens kompetencer, såsom krigspropaganda, diplomati og efterretningsvirksomhed. Den opridser de praksisser journalisterne udviklede for at balancere i et loyalitetsmæssigt spændingsfelt mellem på den ene side at tage del i informationsarbejde og uformelt diplomati på vegne af den frie danske bevægelse og på den anden side at bistå de britiske propaganda- og efterretningstjenesters arbejde i Danmark og Skandinavien. Den præsenterer to pointer om det danske eksilmiljø, samt hvad man kan kalde en pressehistorisk refleksion på journalisternes rolle i dette:

For det første viser artiklen, i kontrast til den første patriotisk prægede efterkrigstidslitteratur fra aktørerne selv, der har domineret i fortællingen om eksilmiljøet i Storbritannien, at alt, hvad det danske eksilmiljø foretog sig, skete på britiske præmisser og tæt overvåget af briterne, et aspekt som senere forskning ikke har ignoreret, men som kun har spillet en afgørende rolle i analyser af modstandskampen på dansk jord. I dette perspektiv afgrænser journalisterne historien til et overskueligt omfang, fordi de arbejdede gennem stort set alle danske platforme i eksilmiljøet: Det danske Raad, BBC, sømandsmiljøet i Newcastle og britiske efterretnings- og propagandatjenester. For et lille land som Danmark, der samarbejdede med besættelsesmagten på en måde, der vakte andre staters mistænksomhed, var det at underkaste sig britiske krav og forventninger et absolut imperativ, som også må antages at have medvirket til, at det danske eksilmiljø koncentrerede sine kræfter om at vinde britisk tillid, mens dets integration i netværket af eksilmiljøer i London har været dårlig sammenlignet med andre cases. Journalisterne udgør en så velegnet linse, fordi de tilsyneladende var mere villige og bedre egnede end de fleste andre til at gå ind på præmissen om britisk overhøjhed. Aktører som SOE, PWE og PID kunne bruge journalister og i særdeleshed udenrigskorrespondenter, fordi disse med deres sprogkompetencer og kulturelle integration i det britiske samfund, var villige til at påtage sig en rolle som forbindelsesofficerer til deres landsmænd – og langt henad vejen var smigrede over den tillidserklæring, de opfattede det som. Denne grundlæggende loyalitet overfor værtsfolket trådte i baggrunden i aktørernes egne

efterkrigstidsmemoirer, hvori kampen for Danmarks frihed var i højsædet, men den antydes alligevel ofte ved hemmelighedskræmmeri og selvbevidste hentydninger af, at „det var ikke alt der kunne fortælles“.

For det andet, og i forlængelse af ovenstående, viser eksiljournalisterne i Storbritannien på godt og ondt mulighederne og begrænsningerne i den frie danske bevægelses handlerum, fordi de i modsætning til John Christmas Møller opretholdt en god relation til de britiske myndigheder hele vejen igennem krigen. I fraværet af den legitimitet, der kunne have fulgt med en rigtig eksilregering, indtog journalister og i særdeleshed de strandede udenrigskorrespondenter en unik position som mæglere i de dansk-britiske relationer i London og imellem eksilmiljøerne i henholdsvis London og Stockholm; en rolle den hidtidige forskning, særligt Hæstrup og Jespersen, antyder i deres omtale af Ebbe Munck og andres „uofficielle udenrigspolitik“ i Stockholm, men i sagens natur ikke interesserer sig dybt for, da deres forskning har fokuseret på modstandsbevægelsen og de britiske aktører, der direkte understøttede denne, først og fremmest SOE. Med deres kompetencer og kontakter kunne journalisterne være en drivende kraft i Rådet i Londons „public diplomacy“ og samtidig være transnationale aktører, idet deres arbejde på vegne af Danmark blev kraftigt styrket af de privilegier briterne havde givet dem. Artiklen viser, hvordan en privilegeret gruppe af journalister som Sven Tillge-Rasmussen, Sten de Hemmer Gudme, Terkel M. Terkelsen, Emil Blytgen-Petersen og Robert Jørgensen bevarede briternes tillid, efter at politikeren Christmas mistede den.

Det leder os til et perspektiv, der lægger op til videre forskning i eksilmiljøers virkningshistorie i den umiddelbare efterkrigstid i Danmark og måske i Europa: Da krigen sluttede, vendte disse journalister ikke blot hjem til Danmark med en stor viden om britiske og internationale forhold, men også med en erfaring der var unik for deres generation i dansk presse, nemlig at have brugt krigen på at anvende deres journalistiske baggrund i et transnationalt rum og til ikke-journalistiske formål såsom propaganda, efterretningsarbejde og uformelt diplomati. Det rejser nye spørgsmål, der her blot skal nævnes: I hvilken udstrækning indvirkede dette på den udenrigspolitiske debat i Danmark om store efterkrigstidsspørgsmål om alliancepolitik, europæisk integration og atomvåben i den begyndende Kolde Krig? Og hvordan påvirkede hjemvendte medieeliter i andre landes eksilmiljøer deres hjemlige debatter i disse for Europa så formative år?